

Ladarice – od ljubavi do kulturnog brenda

Ladarice su ženski vokalni nonet osnovan s ciljem njegovanja hrvatske glazbene baštine. Svojim bogatim djelovanjem na hrvatskoj glazbenoj sceni, nizom nastupa na festivalima folklorne i zabavne glazbe, čestim nastupima na radiju i televiziji, sudjelovanjem u kazališnim predstavama, izvedbama u popularnim hrvatskim filmovima Ladarice su postale kulturni brend. Cilj rada je prikazati djelovanje Ladarica od početaka (1966.) do današnjih dana. Iz analizirane građe vidi se da su se zahvaljujući ljubavi prema glazbi uspjele održati dugi niz godina i izgraditi u kulturni brend. Ladarice danas djeluju pod okriljem Ansambla Lado te se njihovo djelovanje bitno razlikuje u elementarnoj motivaciji, broju pjevačica, načinu rada i umjetničkom programu.

Ključne riječi: *Ladarice*, Božo Potočnik, folklorna glazba, kulturni brend

UVOD

Počeci djelovanja noneta Ladarice¹ bili su potaknuti potrebom istaknutijih plesačica i pjevačica Lada da se uz plesnu aktivnost u Ansamblu, dodatno i glazbeno izraze. U ovom istraživanju koje se uz analizu arhivskoga gradiva ponajviše temelji na intervjuima s Ladaricama, upravo su u tim razgovorima istaknule, da su im uživanje u pjevanju, ljepota druženja, međusobna povezanost, sloga i zajedništvo u tom vokalnom sastavu pod vodstvom Bože Potočnika, pomogli da se održe i usprkos fizički teškom poslu u Ladu i privatnim obavezama. Lado i Ladarice za njih nisu bili samo posao, one su živjele i Lado i Ladarice, a njihovi privatni životi bili su isprepleteni tako da su i trajno ostale povezane.

U počecima su izvodile umjetnički obrađeno „narodno blago” i skladbe inspirirane napjevima kajkavske Hrvatske (prve izvedbe su pjesme Hrvatskoga zagorja), a prema riječima njihovog dugogodišnjega voditelja Bože Potočnika, s vremenom se program širio i na napjeve drugih krajeva Hrvatske.

1 Ladarice su naziv noneta, ali isto tako može se odnositi na članice noneta.

Redovito su snimale za programske potrebe negdašnje redakcije narodne glazbe Radio televizije Zagreb te pjevale u mnogim emisijama koje su tematski bile posvećene narodnoj glazbenoj baštini. Time su od zaborava sačuvala nekoliko stotina tradicijskih pjesama iz Hrvatskog zgorja, Prigorja, Turopolja, Pokuplja, Moslavine, Međimurja, Podravine, Posavine do Slavonije, Baranje, Dalmacije i Gradišća (Ivanković 2014). Potrebno je naglasiti da Ladarice nisu izvodile samo obrade tradicijske glazbe, već i nove, skladane pjesme temeljene na tradicijskim vrijednostima. Autori tekstova bili su pjesnici i vrhunski tekstopisci. Porastom popularnosti došlo je do potrebe da Ladarice snime i nekoliko pjesama zabavne glazbe od kojih su najpopularnije bile *Dok sunce sja* (1972.) i *Tragom karavele* (1972.). Prema riječima njihovog voditelja Bože Potočnika time se htjelo doprijeti do dijela publike koji nije slušao folklorni repertoar. S obzirom na to da su djelovale i u razdoblju bivše Jugoslavije, Ladarice su izvodile narodne pjesme iz Makedonije, Slovenije, Srbije, Kosova... te su u programu imale i *revolucionarne* pjesme. Zahvaljujući iznimnome glazbenom umijeću i umjetničkoj osobnosti, prepoznala ih je široka publika, baš kao i struka. Ladarice su postigle značajnu popularnost na glazbenoj sceni Hrvatske i tadašnje Jugoslavije². Stoga se može slobodno reći da su se izgradile kao brend. Danas više ne djeluju u sastavu u kojem su izgradile svoju prepoznatljivost, ali pod imenom Ladarica i dalje se u glazbenom stvaralaštvu u domovini i u iseljeništvu podrazumijeva višeglasno žensko pjevanje najviše izvedbene kvalitete zasnovano na hrvatskoj tradiciji.

Istraživački rad proveden je tijekom 2016. i 2021. godine prilikom kojeg sam se koristila metodom intervjua, a s ciljem predstavljanja Ladarica koje su svojim glazbenim djelovanjem postale brend u skladu s relevantnim teorijskim postavkama.

Naime, brend stvara sliku o proizvodu, poistovjećuje se s kvalitetom te stvara emocionalni odnos s potrošačima, odnosno, u ovom slučaju s publikom. Anholt (2007:4-5) za brend kaže: „brend je proizvod, usluga ili organizacija, koju razmatramo u kombinaciji s njezinim imenom, identitetom i ugledom, a brendiranje je proces dizajniranja, planiranja i komuniciranja imena i identiteta, u svrhu izgradnje ili upravljanja ugledom.“ Taj autor razlikuje identitet brenda (temeljni koncept proizvoda koji je jasno i karakteristično izražen), imidž (percepciju brenda koji uključuje niz asocijacija, uspomena i drugih osjećaja), svrhu (interni aspekt brenda pod kojim se podrazumijeva *življenje brenda, zajednička svrha*) i tržišnu vrijednost brenda. Ladarice zadovoljavaju sve te aspekte brenda. Identitet brenda Ladarica višeglasno je žensko pjevanje najviše izvedbene kvalitete zasnovano na hrvatskoj tradiciji. Same Ladarice u razgovoru ističu, a to potvrđuju i novinski napisi iz njihovoga arhiva, da su Ladarice „živile svoj imidž Ladarica“: kvalitetom, vrijednostima, iznimnim pjevačkim umijećem, tradicijom, ljepotom i svrhom, o čemu će još biti riječi u nastavku. Imale su i iznimnu tržišnu vrijednost – bile su tražene te su često nastupale na televiziji i snimale za potrebe Radio televizije Zagreb, nastupale na različitim proslavama, uključujući nastupe za predsjednika tadašnje države Josipa Broza Tita (po njih se slao poseban prijevoz, jednom prilikom čak i helikopter!)³.

U literaturi nalazimo različite definicije i tumačenja pojma brend (Vranešević 2007:11, Thompson 2003:84, Blackett 2003:13-27). Za sve su autore u tom određivanju brenda zajed-

2 Ivan Ivančan ml. u razgovoru se prisjeća nastupa Lada u Zavidovićima. Na ulazu u mjesto veliko je pisalo „Dobrodošle Ladarice“, a tek ispod „i Lado“. To su doživjeli više puta pa i to govori o popularnosti Ladarica.

3 Iz razgovora s kazivačicama, članicama noneta.

nički *prepoznatljivost, kvaliteta i imidž*. Svi također govore o njegovome jasno osmišljenom i smislenom plasiranju u javnost (Skoko 2004:23-25, Vukić 2013). Međutim, upravo kod Ladarica to nije bio slučaj. One su se izgradile u brend spontano, bez unaprijed promišljenog procesa brendiranja, o čemu će u tekstu također još biti riječi. Uz navedene teorijske koncepte, rad se u metodološkome smislu temelji na provedenim intervjuima s voditeljem Ladarica Božom Potočnikom i pojedinim članicama (Ana Kelin, Jadranka Gračanin Putnik, Mira Tunuković, Morena Kovač), kao i na analizi njihove arhivske građe u kojoj su bilježeni nastupi, probe, programi i novinski članci.⁴ Razgovori s Božom Potočnikom i njegov tekst *Godine ljubavi, Ljevakovićev Lado indiskretno*, bili su od značajne pomoći u razumijevanju umjetničke koncepcije i povijesti Ladarica te se u svrhu istraživanja preslušao gotovo cijeli njihov glazbeni opus. Vrijedan tekst o Ladaricama napisao je Branko Ivanković kao početak rada na monografiji Ladarica (Ivanković 2014), koji nažalost nikad nije dovršen. Ovaj je rad, također, dio budućega opsežnijeg istraživanja kojim će se prikazati fenomen Ladarica koji do sada nije obrađivan znanstveno, te može biti poticaj drugim stručnjacima, osobito etnomuzikolozima, za nove i opsežnije istraživačke radove.

OSNUTAK LADARICA

Iz teksta umjetničkoga voditelja i “duhovnoga oca” Ladarica, Bože Potočnika, može se vrlo lijepo iščitati društveni kontekst toga vremena s aspekta glazbe. Osobito je to važno zbog tadašnjega pozicioniranja obrađene tradicijske glazbe i boljega razumijevanja trenutka u kojem su Ladarice nastale. „Ranih šezdesetih bilo je već sasvim očigledno da se u široki prostor hrvatske pučke glazbene prakse, pa čak i u njezine organizirane krugove – kulturno-umjetnička društva na selu i u gradu, a osobito u produkciju gramofonskih ploča, silovito probija komercijalna *vašarska* glazba apsurdnog naziva – novokomponirana narodna muzika. Skromno i anonimno pučko stvaralaštvo potisnuto je u muzejske okvire, a tek je manji dio folklornog blaga ostao na suvremenoj sceni, gdje su ga nesmiljeno i nestručno trošili, do zasićenja. Pojedinci i institucije na ‘novoj’ su glazbi stjecali popularnost i novac, daleko i od pomisli na tradicijske osobitosti hrvatske glazbene baštine. Selo je bilo zbunjeno, a ponegdje i obeshabreno jer se profinjena, stoljećima probirana narodna glazba, nije mogla nositi s agresivnim stereom i jednakom promidžbom estradnih zvijezda ‘narodne muzike’ iz svih krajeva tadašnje države Jugoslavije pa i same Hrvatske. Došao je trenutak da se tome stane na put“ (Potočnik 1998: 9). Sredinom 60-tih godina 20. stoljeća umjetničko djelovanje Ansambla Lado bilo je usmjereno na folklorni ples, a pjesma je bila samo dio koreografije. Tada Lado još uvijek nema razvijeno glazbeno djelovanje te postoji nedostatak glazbenoga materijala. Istovremeno, Potočnik govori da je Lado imao veliki pjevački potencijal, većina plesačica-pjevačica bile su mlade i imale su unutarnju potrebu i želju da se više glazbeno izraze. Zasiurno da su i dugotrajne turneje, intenzivna druženja, mladenački zanos i međusobna povezanost utjecali da se rodi ideja o osnivanju ženskoga vokalnog sastava.

Ženski vokalni sastav od šest pjevačica iz kojeg će izrasti Ladarice počinje se okupljati 1965. godine. No, pravi početak uslijedio je godinu dana kasnije (1966.) kad su braća Potočnik pripremili obrade manje poznatih narodnih popijevaka iz sjeverne Hrvatske za višeglasno pjevanje. Izbor

4 Novinski članci su u većini izrezivani bez bilješki o nazivu novina i datuma pa se godina i mjesec može iščitati iz samog teksta članka, ali se ne zna točan datum i ime novina.

Slika 1. *Ladarice*, Arhiva *Ladarica*, 1998.

je pao na devet tada najboljih pjevačica Lada. „Prvi skup od šest pjevačica dogodio se na istom mjestu, kraj kaljeve peći. Pozvao sam cure da naučimo višeglasno pjevati jednu ‘autobusnu’ rusku pjesmicu, šlager (*Ah, Vanja, ti Vanja...*) koji je netko donio tko zna otkud. Na putovanjima se svašta pjevušilo, a očaravalo nas je višeglasje. Našli smo se poslije rada 2-3 puta. Nije to moglo potrajati jer tada, pod smeđim stropom, nije bilo mjesta ni za kakve pokušaje izim službenog programa (‘Naučite vi radije ono što je na programu...’). Trebalo je čekati bolji trenutak. Pojavio se poslije nekoliko mjeseci, u nekom periodu bez aktivnosti kad je popustila pažnja ili je Stari⁵ bio na terenu... Zlatko (svirao je bugariju-kontru) rođeni mi brat, inače dežurni kritikant i kontraš, kraj kaljeve peći reče mi glasom usputne informacije da bi pokrenuo pjevački... ne znam više... zbor ili ansambl ili sastav s kakvim sam već bio započeo... Obrve su mi ostale u zraku... ali nisam odbio. Dobro, rekoh, idemo, pitat ćemo cure... koliko njih (?). Licitirali smo o broju pjevačica... Zlatko je (čini mi se) govorio o dvanaest glasova. Bolje je da ih bude devet, mislio sam... Zašto baš devet, a ne osam, npr? Pa zagorske su popijevke troglasne, a devet je djeljiv s tri, tri dionice po tri glasa... pa može... ni previše, ni premalo“ (Potočnik 2017:4). Ansambl je počeo s redovitim probama koje se održavaju u prostorima Lada.⁶ Probe vode Zlatko i Božo

5 Potočnik misli na umjetničkog ravnatelja Lada profesora Zvonimira Ljevakovića. Tako su ga članovi Lada između sebe zvali, ali to ne umanjuje njihovo poštovanje prema njemu.

6 „Probe su bile u Ladu, na katu u prostoru orkestra. Tamo je bio piano, imali smo mir. Lado nije imao troškova, vježbali smo još 2 sata nakon posla. Vodstvo se nije protivilo. Ljevaković nije tu ništa mogao, ostajali smo poslije radnog vremena.“ Iz razgovora s Božom Potočnikom.

Potočnik, svaki za svoje obradbe, dok dirigiranje svih skladbi preuzima Božo Potočnik. U to vrijeme započinju i česta snimanja za program Radio Zagreba.

NAZIV LADARICE

U prvo vrijeme sastav je djelovao bez imena. Nakon nekog vremena na prijedlog Zlatka Potočnika dobiva naziv *Devet mladih* prema tada popularnom muškom vokalnom sastavu *Sedmorici mladih* iz Beograda. U arhivi Ladarica o imenu sastava stoji sljedeća zabilješka: „Prvobitno je sastav radio pod imenom *Devet mladih*, da bi 1969. godine uzeo ime *Ladarice* (ime poznato u narodnom običaju u sjevernoj Hrvatskoj) i takav se predstavio publici na festivalu kajkavske popevke *Krapina 71*, s dvjema kompozicijama Bože Potočnika na tekst Drage Bahuna” (*Arhivska građa Ladarica 1*). Božo Potočnik detaljno opisuje kako je došlo do naziva Ladarice: „Neke su činjenice ostale u magli prošlosti i mogu se jedino dogovorno utvrditi, npr. početak rada: meni je početak bio okupljanje prvih šest glasova 1965., za Miru je početak 1966. kad je ona ušla u sastav, a neke drže da je pravi početak bio kad je sastav dobio ime *Ladarice*. No, do tog je vremena nonet imao već iza sebe i neka snimanja na radiju. Ne sjećam se pouzdano kako sam ih tada na radiju predstavio ali mislim da su ostale zabilježene kao članice Lada. ...“ Miroslav Gavrilović (za nas Mirko), urednik za narodnu glazbu u (jedinom nam tada) ‘Jugotonu’, povremeno je dirigirao tamburaškim orkestrom radija i poslije nekog snimanja, ponudio mi je da s djevojkama snimimo nešto za Jugoton. To bi bilo lijepo, rekao sam mu... ali sastav još nema ime. (Zlatko ih je bio za domaću uporabu nazvao *Devet mladih* prema beogradskoj *Sedmorici mladih*.) - Pa dajte im neko ime... evo, Ladarke... – istrese Mirko prvo čega se sjetio. No, to je bio naziv u domeni autorstva Cossetta a onda i Ljevakovića. Ipak, zazvonilo mi je... toplo, toplo, ...vruće! - *Ladarice!* – odlučio sam se s olakšanjem, to je dobro: nisu ladarke, nisu ni Ladovke... Distinkcija je bila jasna kao i smisaona staza kojom sam s njima želio ići: povezanost i s Ladom, ali i s tradicijskim naslijeđem na malo drugačiji način.... Gavriloviću je bilo svejedno, Zlatko nije (koliko se sjećam) reagirao ali sigurno nije bio protiv. No, vidjet ćemo kako će to primiti *Stari* i sami ladovci...” Potočnik potom detaljno opisuje početak djelovanja Ladarica: „Našli smo se slučajno s Ljevakovićem u tajništvu (prometno mjesto, uvijek otvorena vrata, telefoni...). Rekao sam mu da ćemo u ‘Jugotonu’ snimiti četiri pjesme za singlicu i da će se sastav zvati Ladarice. Bit će da je već našao nešto o tome jer me dočekaao spreman i sumnjičav. Sijevnuo je bijesno pogledom ali i s primjesom resignacije. Ionako nije više u Ladu ni o čemu odlučivao bez samoupravnog kolektiva, sindikata (to je bilo isto), bez partijske organizacije (izabrani) i političkog diše. Doduše, i on sam je možda prerano odustao od ‘borbe mišljenja’, jer je u ansamblu još uvijek bilo dovoljno spremnosti da ga se slijedi unatoč njegovoj grozničavoj prirodi koja je počesto iritirala sve naokolo. - Sad se svatko može nazvati kako hoće. I pseći brabonjci! – odbrusio je gledajući tobože napeto u svoj notes. Opazio je da sam se zaledio pa je nastavio nešto blaže: - Znete li vi da su ladarice djevojčice od 9–11 godina? - Pa znam, Profesore, ali to je simbolika... Izjurio je iz tajništva. Bijela mu je kosa samo zalepršala po hodniku... O tome zadugo nije bilo ni razgovora, ni aluzija. Stavio je točku. Zaboljelo me to njegovo protivljenje ali drugog rješenja nisam imao. Uostalom, nadao sam se da će ga ljutina proći kad bude shvatio da cijela aktivnost koja je već trajala u meni, ide u njegovom smjeru, ali otvorenom za nove signale našeg vremena” (Potočnik 2017: 6).

Osim što je u tom opširnijem citatu opisan kontekst nastanka imena Ladarica, vrlo je slikovito opisan i međusoban odnos Potočnika i Ljevakovića. Očito je da Ljevaković nije bio oduševljen idejom Ladarica, ne samo zbog imena, koje, kako kaže, ne odgovara doslovno tradicijskome značenju pojma *ladarica*, odnosno *ivančica*, nego nije bio ni siguran kako će se taj vokalni sastav prilagoditi poslovanju Lada. Pokazuje se, međutim, da su kao neformalna skupina pjevačica iz Ansambla, koja se nikad službeno nije registrirala kao samostalan vokalni sastav, Ladarice svoje djelovanje u potpunosti prilagodile i podredile Ansamblu.

UMJETNIČKA KONCEPCIJA

Za bolje razumijevanje umjetničke koncepcije, programa i osnovnih karakteristika ženskoga vokalnog sastava Ladarice važno je znati nešto više i o umjetničkoj osobnosti njihovoga glazbenog voditelja Bože Potočnika. Božo Potočnik je bio prije svega svirač, nije bio pjevač i nije imao pedagoškoga iskustva u pjevanju. Uz puno odricanja završio je Filozofski fakultet u Zagrebu za profesora hrvatskog jezika, a životne okolnosti mu nisu dopustile da upiše glazbenu školu. U njegovom umjetničkom oblikovanju dvije su osobe imale veliki utjecaj, Zvonimir Ljevaković⁷ i Emil Cossetto⁸. Ljevaković mu je ulio duboko poštovanje i ljubav prema izvornim tradicijskim vrijednostima, a od Cossetta je na pjevnim probama u Ladovoj sobi orkestra učio o pjevanju. Naime, Potočnik je ostajao na probama pjevača nakon završetka rada orkestra (drugi svirači bi odlazili) pod izlikom da čeka suprugu Anđelu. Iz kuta sobe pratio je probu i otkrivao svu kompleksnost rada s pjevačkim tijelom. „Bila je to prava škola za glazbenika žudnog znanja, dovoljno mladog za učenje, a ipak prilično iskusnog u skupnom, svaštarskom muziciranju, ... kao da sam čitao životnu knjigu glazbe. Nikom nisam smetao, sjedio sam, šutio i napeto pratio rad... upoznao sam glasove i skrivene potencijale, osobne odnose prema pjevanju. S punom sigurnošću mogu reći da je u pjevanju Ladarica, sve do zadnjeg ispjevanog zajedničkog tona, bilo i Ljevakovića i Cossetta i njihova prostranog tradicijskog duha. I hvala im za to“ (Potočnik 2017:2-4).

Potočnik ističe da su Ladarice na domaćoj sceni prepoznate po svojem posebnom načinu višeglasnog pjevanja koje se njegovalo u Ansamblu Lado, iz kojega su i Ladarice potekle. Govori kako mu nije bilo jednostavno i lako, ali nije odustao. Bio je uporan i malo po malo upoznao je način tradicijskoga pjevanja, a kod Ladarica inzistirao na iskrenom pjevanju utemeljenom na izražavanju emocija o kojima se pjeva i koje treba prenijeti slušateljima. Supruga Bože Potočnika bila je istaknuta solistica Lada, Anđela Potočnik te mu je kao pjevačica bila podrška i pouzdani oslonac. Anđela je odrasla uz pjesmu od ranog djetinjstva, dolazila je iz obitelji „u kojoj je pjesma bila dio svakodnevnog življenja, u kojoj se pjevalo i kada život nije bio lak“⁹.

7 Zvonimir Ljevaković je idejni osnivač i dugogodišnji umjetnički ravnatelj nacionalnog Ansambla narodnih plesova i pjesama Hrvatske Lado.

8 Emil Cossetto je skladatelj, dirigent, glazbeni pedagog čija glazba je inspirirana folklornim i pučkim nasljedem. U Lado dolazi 1950-tih godina te je najzaslužniji za temeljni instrumentalni i vokalni izraz Lada.

9 Njezin stric Vlatko Herceg, poznatiji kao „Kufta“, bio je u Zagorju glasoviti harmonikaš, *popevač* i ceremonijal-meštar za svatove. Iz razgovora s Božom Potočnikom.

NONET

Ladarice su tada bile jedini ženski vokalni sastav u bivšoj Jugoslaviji. Sve su članice bile vrsne pjevačice te su mogle pjevati i troglasno i četveroglasno. Potočnik piše kako se nonet pokazao sretnim rješenjem: „Pokretan kao oktet, samopouzdan kao zbor, dovoljno mali za organizaciju rada i nagle promjene, a dovoljno velik za respektabilnu sliku i zvuk na pozornici, za nijansiranja u tempu i dinamici, za sigurnost u *a cappella* izvedbama... U takovu se muzičkom tijelu brzo javlja kohezija cjeline, a ne gubi se potrebna pojedinačna izloženost. Za solistički doprinos ima dovoljno mjesta, a nema prostora za nametanje nečije volje, kolektivnost se u toj mjeri osjeća kao udobnost, a ne gubitak osobnosti. U njemu pojedinac osjeća dovoljno visok stupanj odgovornosti za svoju ulogu što se u većem zboru naglo gubi, a u manjem sastavu, sve do sola, silno povećava. Osjećanje nesigurnosti (treme) u svim okolnostima je minimalno jer se dijeli s još osam takvih emocija. Publika ne traži i ne očekuje od noneta vizualnu dinamiku i (po mojoj slobodnoj procjeni) razmjerno više percipira samo pjevanje od pojavnosti (u usporedbi s manjim sastavom). Možda ove prosudbe ne bi vrijedile u nekom inozemstvu s publikom drugačije mentalne strukture i glazbenog iskustva“ (Potočnik 2017:4). Upravo se iz Potočnikova tumačenja može zorno iščitati oduševljenje tim vokalnim sastavom, zbog broja i odgovornosti pjevačica, njihove očite profesionalnosti i velike predanosti njegovom uspješnom vodstvu te repertoaru.

ODABIR PJESAMA ZA PROGRAM LADARICA

Božo Potočnik (2017: 4) piše kako su on i brat Zlatko tražili starije popijevke koje se više nisu pjevale, *Išla je dievojka za goru po vodu, Svečica dogarja, polnoči dohaja...* Zlatko se dokopao Kuhača, a znao je između zapisa izabrati ono što je bilo i lijepo i jednostavno: *Zbirajte mi majka škrinjicu, Mesec sveti ober kleti, Grad se beli preko Balatina*. Na širokom medijskom prostoru sve su to bile nove pjesme. Božo Potočnik uvijek ističe kako je birao skladbe prema dobrom tekstu pjesme. Najvažnija mu je bila priča koja je bila u pjesmi. Ako je vidio smisao u tom tekstu, onda ga je znao uglazbiti, uvježbati i doprijeti do srca svake pjevačice. Kaže da su se Ladarice prvo morale naježiti prije nego su propjevale. U razgovoru s njima dobila sam potvrdu da su svaku pjesmu duboko proživljavale. Ponekad i tako da su znale zaplakati, kao kad su izvodile pjesmu *Mura, Mura duboka si voda ti*.

Mira Tunuković: „Mi smo tako proživljavale svaku pjesmu. Prvo smo temeljito radili svaku pjesmu. Dugo, dugo dok nije postala perfektna. Iza toga je bio veliki, veliki rad. Važan mi je bio spoj melodije i teksta, da znaš i razumiješ što pjevaš i da možeš prenijeti emociju.“¹⁰ Ana Kelin: „Puno puta se na probama dogodilo da me osjećaji preplave, stegne u grlu i poteknu suze. I ne samo meni, taj doživljeni trenutak bio je veličanstven i zbog njega se isplatilo biti Ladarica. Nikad neću zaboraviti Anđelin anđeoski glas u pjesmi *V sakoj hiži sveča* i drugima, Čuklin zapjev u baranjskim pjesmama, neponovljive duboke glasove naših slavnihtova Ete, Mire i Đule.“¹¹

10 Iz razgovora s Mirom Tunuković.

11 Iz razgovora s Anom Kelin.

ČLANICE LADARICA

Sastav noneta se uslijed raznih okolnosti mijenjao, no prepoznatljiv su zvuk *Ladarica* svojim osebujnim glasovima utjelovile Anđela Potočnik, Ana (Papeš) Kelin, Antonija Precca, Vjekoslava Bauer, Nevenka Šokčić, Mira Tunuković, Mira Šulina, Đurđica (Čarija) Šuster, Jadranka (Kuren) Gračanin-Putnik, Jelena Andrijanić, Slavica Košutić, Katica Petričević, Morena Kovač, Branka Krsnik, Gabrijela Zalepugin, Milena Vučković i Ljiljana-Janja Ivančan. Od prvog do zadnjeg dana bile su u Ladaricama Anđela Potočnik, Ana (Papeš) Kelin, Đurđica (Čarija) Šuster, Eta Precca, Jadranka (Kuren) Gračanin-Putnik i Mira Tunuković. Morena Kovač dolazi u Lado 1971. godine te se iste godine na poziv Bože Potočnika pridružuje i Ladaricama i pjeva u Ladaricama do kraja njihovog djelovanja (2003.). U godinama koje su slijedile dolazilo je do promjena pjevačica, ali uvijek u sastavu od devet koji se nije mijenjao.

Potočnik smatra da bez Anđele vjerojatno ne bi bilo ni Ladarica, a sasvim sigurno ne na toj razini. Ladarice su doista bile tim složenih žena koje su bile spremne svoju individualnost podrediti cjelini zvuka baš zato što su imale pravi umjetnički uzorak ispred sebe. Mira Tunuković o Anđeli Potočnik govori: „Anđela je bila posebna. Sve su joj se divile, kako pjeva, kako izgovara, njezinom izrazu lica koji govori sve. Imala je točno sve, osmijeh, mimika koja je bila u skladu uz pojedinu pjesmu. Sve uz savršenu mjeru, točno onoliko koliko je trebalo... To je najbliže izvoru.“¹² Stilska čistoća izvedbe i virtuozna usklađenost osebujnih, specifičnih glasova Ladarica njihove su osnovne značajke. I one same govore kako se morala čuti svaka dionica posebno, ali niti jedan od tri glasa u dionici nije smio odskakati. O Boži Potočniku i njegovom radu s Ladaricama, Jadranka Gračanin-Putnik govori: „Tu se dogodila jedna sreća, da je Božo izabrao nas, a da smo mi imale njega. Imali smo jedni druge. Božo je neprikosnoveni autor, kreativan, znalac koji nikada nije fulao u ničemu. Znao je na nas prenijeti svoje znanje i svoje emocije. Nikada nismo niti jednu pjesmu otpjevale bez emocija. Uvijek si je dao puna truda da nam objasni o čemu pjevamo, inzistirao je na stilu strahovito. I to je nama jako odgovaralo, a prvenstveno to da je unio u nas emociju koju smo mi poslije mogle prezentirati i doživjeti. Nikada nije odstupio od originala, ako ste radili romsku pjesmu, to se znalo da su odgovarajuće harmonije. Ako se radila Dalmatinska zagora, to se znalo kak se radi. Ima veliko znanje, neprocjenjivo, takav se možda više nikada ne bude rodio. Nisam sigurna da li su ljudi svjesni kakav je veliki umjetnik, skladatelj, aranžer i vrhunski pedagog. Takvog nema. Slušam zagorska klapa. Danas svi misle da sve mogu. Primjerice klapska, dalmatinska pjesma se pjeva na zagorski, kajkavski način. To ne smije biti. Da Božo s njima radi Vi ne bi znali da li je to klapa iz Dalmacije ili Zagorja.“¹³

Morena Kovač: “Božo je postavio okvir i pravila po kojima smo mi pjevale. Obično bi Božo objašnjavao iz kojeg kraja je pjesma, značenja, kako se to pjeva, kako bi mi to trebale interpretirati. Rezultat je da smo točno znale kako se treba pjevati pjesma iz određenog kraja s njezinim glazbenim specifičnostima. Grupe koje su poslije došle počele su nas imitirati, što je dobro, jer su nas prepoznali kao nešto dobro, nešto u što se mogu ugledati. Mi se nismo imali u koga ugledati, osim Lada. Nitko to onda nije radio na našem području. ...“¹⁴ Mnoge estradne zvijezde divile su se izvedbama Ladarica. Mira Tunuković prisjeća se suradnje s Josipom Lisac i pjesme *Dvan-*

12 Iz razgovora s Mirom Tunuković.

13 Iz razgovora s Jadrankom Gračanin-Putnik.

14 Iz razgovora s Morenom Kovač.

aesta je majka Slavonije s kojom su zajedno pobijedile na natjecanju za najbolju revolucionarnu pjesmu. Josipa im se divila na njihovom pjevanju i govorila kako ona to ne bi mogla.

Mira Tunuković istaknula je da su imale veliko poštovanje prema izvornim nositeljima: „Ladarice su za ljude na selu bile uzor, a oni su za nas bili uzor, mi smo njih imitirali.“ Ana Kelin: „Kada danas s višegodišnjim odmakom razmišljam o tome što su meni značile Ladarice i kako sam sve to doživljavala, znam i sigurna sam da je to bio čisti užitek, hrana za moju dušu. Pjevanje, uživanje u ljepoti glasa, u ljepoti tona, u ljepoti harmonije, u ljepoti teksta. Naravno, kao što se zna nije to bilo obično pjevušenje u kupaonici ili dok kuham ručak. Bio je to veliki, studiosni i ponekad težak i mukotrpan rad. Puno i puno sati i dana provedenih sa curama i Božom na probama, uvježbavajući zadanu materiju. Božin način rada i njegovo inzistiranje da do savršenstva uvježbamo svaku dionicu, svako višeglasje, često puta nas je zaista trošilo, ali mi smo se totalno predavale njegovoj ideji, trudeći se da u svakoj pjesmi postignemo upravo ono što je on zamislio i želio.“¹⁵

ODNOS LADARICA PREMA LADU

Boži Potočniku i Ladaricama najvažnije je bilo glazbeno stvaralaštvo te nisu nikada razmišljali o pravnom statusu sastava Ladarice. Nikada nisu registrirali vokalni sastav niti zaštitili naziv Ladarice. Bili su stalno zaposleni u Ladu, posao u Ladu im je pružao egzistencijalnu sigurnost. Sastav Ladarice nije imao izvore financiranja na način da su imale sponzore ili dotacije od Grada Zagreba i Ministarstva kulture. Za većinu nastupa su primile određeni honorar koji su tada međusobno dijelile. Iz arhive Ladarica u kojima su bilježeni i honorari za pojedine nastupe vidi se da to nisu bili veliki iznosi niti velika zarada. Osobito kada se gleda na broj sati uloženog rada (vokalne probe i nastup), trošak odjeće, nakita, šminke za nastupe. Njima je osnovna motivacija bila ljubav prema pjevanju, a ne zarada. Za Ladarice je Lado uvijek bio na prvome mjestu. Lado je bio njihov dom, a pjevanjem kao Ladarice, dodatno su se umjetnički izražavale. Nastupi noneta dogovarali su se tek nakon što su dobili potvrdu od uprave Lada da nema predviđenih nastupa u traženim terminima, a mnogo puta i otkazivali ukoliko je iznenada dogovoren nastup Lada u istome terminu. To je glavni razlog da je njihovo djelovanje bilo najviše usmjereno na snimanja, nastupe na festivalima, a vrlo malo na samostalne koncerte. Jadranaka Gračanin: „Uvijek je Lado bio na prvom mjestu. Nudili su nam turneje po Rusiji koje su svojevremeno bile jako, jako unosne. Mi smo sve to odbijale, jer nas je ipak bilo devet. I devet osoba kada fali u jednom takvom kolektivu, to više nije to. Nikada, nikada nije došlo u pitanje da bi stavile Ladarice ispred Lada. Iako smo jako voljele Ladarice. Kadgod je bila prilika mi smo nastupale, i to na prestižnim pozornicama, s prestižnim solistima, s prestižnim orkestrima. Bile smo jako uvažavane. Čak smo se drznule otići u *lake glazbene note*. Bile smo mjesec dana na top listi zabavne glazbe s pjesmom *Kad sunce sja*. Imale smo afiniteta prema raznim žanrovima glazbe.“¹⁶

15 Iz razgovora s Anom Kelin.

16 Iz razgovora s Jadrankom Gračanin Putnik.

DJELOVANJE LADARICA

Prodor Ladarica na glazbenu scenu počinje s prvim nastupom i pobjedom na *Festivalu kajkavskih popevki* u Krapini 1971. godine. Tako u članku pod naslovom *Od Lada mogu biti bolje samo Ladarice, Vokalni sastav Ladarice – veliko iznenađenje na Festivalu u Krapini* piše:

„Pojavile su se prvi put na festivalu kajkavske popevke Krapina 71 i odmah skrenule pozornost na sebe. Ladarice, novi vokalni sastav, devet predstavnica ljepšega spola koje su svojim brustonalnim (otvorenim grlenim tonovima) pjevanjem osvojile simpatije slušalaca, gledalaca i stručnog žirija. Koncertnom skladbom *Zestale se babe četiri* Bože Potočnika i *Drage Bahuna* uvjerljivo su osvojile prvu nagradu i skulpturu akademskog slikara Ivana Kožarića.“¹⁷ U nastavku piše da je pljesak koji su Ladarice na kraju izvedbe potpuno zaslužile, dugo odjekivao dvoranom. Potočnik govori da mu je prišao i Arsen Dedić i iznenađen rekao: „Božo, ovo je bilo hrabro, ostao sam bez daha...”

Ladarice redovito nastupaju na tom renomiranom festivalu do 1981. godine kada su zbog obaveza u Ladu bile spriječene. Zaključno, Ladarice su na krapinskom festivalu, od prvog nastupa 1971. do zadnjeg 1998. godine, nastupile 15 puta i bile više puta nagrađivane. Osvojile su ukupno dvanaest nagrada stručnog žirija i publike. Glazbeni kritičar Ante Batinović u članku *Kajkavske popevke „Krapina 92”, Vitalnost kajkavske riječi* posebno se osvrće na nastup Ladarica i skladbu *Pri svetom Roku*: „No, jedna pjesma ne da se strpati ni u jednu od postojećih kategorija i bila je prava radost završne večeri. Pjesma *Pri svetom Roku* u izvedbi Ladarica i Jegeduša, prije svega zbog tako uvjerljiva iskaza autentičnosti kajkavske glazbe, njene ljepote, vitalnosti, živahosti i domišljatosti. Čak je i iznimno egzotična za onoga koji ima malo ili nema nikakva znanja o glazbi Hrvatskog zagorja. Nije bilo teško usporediti je s nekim dostignućima mađarske ili bugarske ili glazbe iz nekih drugih krajeva svijeta koju posljednjih godina obično nazivamo *World music*, Ladarice, na primjer, ni u čemu ne zaostaju za Yankom Rupkinom i njenim pjevačicama iz Bugarske, a koja uživa izniman ugled u svijetu i naročito među pop i rock glazbenicima. *Pri svetom Roku* ima sve osobine izuzetne pjesme i isto tako izuzetne izvedbe, ljepotu globalno prihvatljivu, a ne samo regionalno. Takvi su primjeri danas u svijetu i među konzumentima popa i rocka prava atrakcija. *World music*, za čiju su afirmaciju zaslužni Peter Gabriel, Paul Simon, David Byrne i mnogi drugi, danas je za studente čak neka vrsta glazbe alternativna popu i rocku. Slušaju je i yuppiji ali i sve druge kategorije konzumenata pop glazbe” (Batinović 1992:13).

U novinskom članku *Trnovito do zvijezda* Željka Suhadolnika odgovor Ladarica na pitanje što misle o svome uspjehu je: „...On je došao kao plod našeg dugog, mukotrpnog i marljivog rada, našeg odnosa prema glazbi u kojem dominira entuzijazam, a ne želja za zaradom, te naše čvrste odluke da kvalitet bude zaista „ono pravo”. Dakako, u našem uspjehu mnogo udjela ima i naš talent, te bi bila lažna skromnost ne spomenuti i njega” (Suhadolnik 1974). Osim festivala u Krapini i Slavonskoj Požegi, Ladarice nastupaju i na drugim festivalima koji nisu folklornog karaktera. Tako primjerice, 23. studenog 1975. s Josipom Lisac i pjesmom *Dvanaesta je majka Slavonije* Strahimira Bosnića na stihove Božidara Stanića nastupaju na *I. festivalu revolucionarne i domoljubne pjesme Zagreb '75* i osvajaju 1. nagradu publike. Ladarice su od 1971. do 1999. godine sudjelovale u stotinjak televizijskih emisija kroz koje su bile prisutne na Televiziji Zagreb,

17 Izvor je članak naslovljen *Od Lada mogu biti bolje samo Ladarice, Vokalni sastav Ladarice – veliko iznenađenje na Festivalu u Krapini*, nepoznatoga autora, datuma (iz sadržaja članka se vidi da je iz rujna 1971.) i izvora. Arhiva Ladarica.

ali i na drugim televizijama bivše Jugoslave. U nekima su pjevale jednu ili dvije pjesme, a u pojedinima su gostovale 30 minuta i više. Osobito gledane su bile novogodišnje emisije. Značajne su bile i tzv. autorske emisije koje su u cijelosti režirali i kao autori osmislili D. Bahun, M. Raukar, B. Potočnik. Te emisije su bile popraćene i u Večernjem listu, prilog *Studio* sa slikama Ladarica na cijeloj stranici.

Surađivale su i s kazališnim kućama poput Gradskog kazališta Komedija, Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, Glumačke družine Histrioni, Gradskog dramskog kazališta Gavella. Svaka-ko treba istaknuti njihovo sudjelovanje u prvoj hrvatskoj rock-operi *Gubec-beg* autora I. Krajača, K. Metikoša i M. Prohaske (1975.). Osim spomenutih kazališnih angažmana i redovitih nastupa s pretežito folklornim programima, Ladarice su se okušale i u drugim glazbenim žanrovima. Uz već ranije spomenutu zabavnoglazbenu uspješnicu *Dok sunce sja* B. Potočnika i M. Doležala, za potrebe televizijske emisije *TV zima* 1973. godine otpjevale su poznati gospel *Oh, Happy Day*. Suradivale su i s G. Bregovićem i rock-sastavom Bijelo dugme na njihovu istoimenom albumu (1984.), a godinu poslije i s H. Džinovićem i ansamblom *Sar e Roma* na njihovu trećem studijskom albumu *Romske pjesme* (Ivanković 2014).

Svakako treba istaknuti suradnju Ladarica sa Tamburaškim orkestrom RTV Zagreb (današnji Tamburaški orkestar Hrvatske radiotelevizije). Osim studijskih snimanja, zajedno su nastupali diljem Hrvatske, ali i tadašnje Jugoslavije. Suradivale su s nizom poznatih skladatelja i dirigenta, eminentnim pjesnicima i vrhunskim tekstopiscima. Prvo diskografsko izdanje Ladarica izlazi 1969. godine pod nazivom *Ladarice – Hrvatske narodne pjesme*. Izdaju i singlove, albume, a CD-ovi: *Iz kajkavske glazbene riznice*, Croatia Records 1998., i *Vežovi i jorgovani*, 2004. godine nagrađeni su prestižnom diskografskom nagradom Porin. Odlikovane su Redom hrvatskog pletera za osobit doprinos razvitku i ugledu Republike Hrvatske i dobrobiti njezinih građana (1999.), primile su plaketu Hrvatskog društva skladatelja u povodu 30. obljetnice uspješnog umjetničkog djelovanja (1998.) i zlatnu plaketu *Status* Hrvatske glazbene unije (1998.).

SAMOSTALNI KONCERTI

U svojem dugom i uspješnom djelovanju Ladarice su imale svega dva samostalna koncerta. Obveze u Ladu im nisu dozvoljavale da se umjetnički više ostvare i na taj način. Prvi samostalni koncert održale su 22. prosinca 1973. godine u velikoj dvorani Doma kulture *Alojz Vulinac* u Ivanić gradu. Sljedeći je bio 5. lipnja 1998. godine kada su koncertom *Godine ljubavi* u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu svečano proslavile tridesetu obljetnicu uspješnoga umjetničkoga djelovanja. U programu su kao gosti nastupili: Ansambl Lado, Tamburaški orkestar HRT-a, skupina *Jegeđuši* i OKUD *Trešnjevka*. Denis Derk u Večernjem listu uz jubilej Ladarica i Bože Potočnika piše: „Svečarki koncert, održan igrom slučaja baš kad se na naslovnica ma kočoperila Lepa Brena, pokazao je da su Ladarice svjetlosnim godinama udaljene i od Lepe Brene i od svih njezinih sljedbenika kojih napretek ima i u hrvatskim mutnim glazbenim vodama. Pjevajući pjesme koje je skladao ili obradio Božo Potočnik Ladarice su se ponovno nametnule kao ansambl neponovljivog interpretativnog šarma i duboke emotivnosti” (Derk 1998). Poslije tog koncerta Ladarice povremeno nastupaju do 2003. godine.

ZNAK LADARICA

Ladarice su do svojeg zaštitnog znaka došle same, spontano. Kao poznati vokalni sastav za Novu godinu dobivale su čestitke na koje su htjele uzvratiti. Sve Ladarice imale su dugu kosu zbog potreba u Ladu, da ne bi trebale upletati umjetne pletenice. Dogovorile su se da naprave pletenicu, da je same ispletu od žute vune na način kako se pletenica pleće. Bila je prst dugačka, a na kraju su stavile crvenu mašnicu. S desne strane čestitke naljepile su pletenicu, a s lijeve su pisale novogodišnju poruku (*Sretna Nova Godina „Ladarice“*). Tako su spontano počele s korištenjem pletenice kao svojim zaštitnim znakom. Hrvatska slikarica i prijateljica Ladarica Dragica Lončarić za svaki je svečani koncert *Godine ljubavi, Božo & Ladarice* napravila vizual za plakat i programsku knjižicu koristeći upravo pletenicu koja se isprepliće s cvijećem.¹⁸

LADARICE DANAS

Ladarice prvi put formalno, organizacijski i pravno, postaju izvođačko tijelo Lada 2008. godine na poticaj umjetničkoga ravnatelja Lada Ivana Ivančana ml. te uz prethodnu suglasnost Bože Potočnika. Na 43. *Festivalu kajkavskih popevki* u Krapini nove Ladarice prvi put službeno nastupaju kao dio Ladovog umjetničkog korpusa. Ženski dio Ansambla Lado koji sada djeluje pod imenom Ladarica, bitno se razlikuje u elementarnoj motivaciji, u broju pjevačica i njihovom statusu, u intenzitetu i načinu rada te umjetničkom programu. Jadranka Gračanin smatra: „Trebao je ostati nonet, koji bi izvodio taj program. Kada se otišlo u širinu, dvadeset pjevačica, to više nije taj zvuk. Ovo mi se ne sviđa, nisu sve iste kvalitete, osim toga drugačije se pjeva. Zbor je zbor, a nonet je nonet.“¹⁹ Potočnik govori o odgovornosti Ansambla Lado za umjetničko djelovanje novih Ladarica. Želja mu je da Ladarice ostanu inspiracija i putokaz u interpretaciji vrijednosti hrvatske folklorne tradicije i budućim generacijama. „Danas je odgovornost za Ladarice institucionalno, sadržajno, koncepcijski i imenom, preuzeo sam Lado, iz kojeg su i potekle. Nije moglo, a niti trebalo biti drugačije. No, važno je naglasiti da je tim činom kojeg je Lado inicirao, preuzeo i obveze nastavljanja tog djelovanja. Samo ime je pojam koji vrlo brzo izbljedi bez pokrića u djelovanju. Iza imena Ladarica je umjetnička praksa i aktivnosti koje su kao koncept ušle u svijest hrvatskog slušateljstva ovdje u domovini i u svijetu među Hrvatima. Očekujem stoga da današnji naš Lado otvori svoje vitrine, duboko udahne i Ladarice vrati u akciju, znalčki i odmjereno. Vrijeme nije isto ali potrebe - jesu. Prve Ladarice, koliko ih još ima, i ja s njima, zapljeskat ćemo radosno svom Ladu i novim Ladaricama!“ (Potočnik 2017: 12).

ZAKLJUČAK

Zaključno možemo reći da su se Ladarice izgradile u brend spontano, bez promišljenog procesa brendiranja koji je uobičajen i o kojem govore u uvodu navedeni poznati teoretičari. U njihovom slučaju to je postignuto zahvaljujući silnoj predanosti i ljubavi Bože Potočnika i Ladarica, koji su se u tom glazbenom stvaralaštvu u potpunosti emotivno i umjetnički davali. Upravo zato su svojom vrsnošću umjetničke izvedbe postale brend koji traje do današnjih dana. U radu je

18 U prilogu radu nalazi se čestitka Ladarica s pletenicom, plakat i programska knjižica za koncert *Godine ljubavi, Božo & Ladarice*. Arhiva Ladarica.

19 Iz razgovora s Jadrankom Gračanin Putnik.

istaknuto da su one prije svega bile članice Lada pa tek onda Ladarice. Lado im je, i emotivno i egzistencijalno, bio na prvome mjestu. Bivajući Ladaricama zarada im nije bila motivacija, nisu se „prodavale“ prema ekonomskim mjerilima brendiranja, nego im je umjetnost i iskreni glazbeni izričaj bio primarna vrijednost. Gledajući umjetničku politiku kuće, od formalnoga prihvatanja Ladarica u okrilje Lada (2008.) do danas, osim što se odlučilo da cijeli ženski korpus od 20-tak pjevačica-plesačica dobije naziv Ladarice, te da Lado uz Vokaliste Lada i Orkestar Lada dobije još jedno izvođačko tijelo osposobljeno za samostane nastupe, možemo reći da nema prave umjetničke koncepcije o radu *novih*²⁰ Ladarica. Zasigurno da je Lado s Ladaricama dobio vrijedan brend, ali brend koji u svom „novom“ životu tek treba potvrditi njihovim novim profiliranjem, da bismo bili svjesni njihove prisutnosti na hrvatskoj glazbenoj sceni. To je svakako jedan od važnih i velikih izazova koji se stavlja pred vodstvo Lada! Za to je prije svega potrebna vizija i sustavan rad koji će onda i opravdati ime Ladarica.

20 Unutar Lada koristi se izraz *stare* Ladarice (koje su djelovale do 2003. i izgradile brend Ladarice) i *nove* Ladarice, sve pjevačice-plesačice Lada od 2008. godine kada su Ladarice došle pod okrilje Lada.

LITERATURA

- ANHOLT, Simon. 2007. *Competitive Identity: the New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. New York: Palgrave Macmillan.
- BAHR THOMPSON, Anne. 2003. "Brand positioning and brand creation". U: *Brand and Branding*. R. Clifton i J. Simmons, ur. London: The Economist, str. 79-97.
- BATINOVIĆ, Ante. 1992. "Kajkavske popevke 'Krapina 92': vitalnost kajkavske riječi". *Večernji list*. Zagreb, 13. rujna, str. 13.
- BLACKETT, Tom. 2003. "What is brand?". U: *Brand and Branding*. R. Clifton i J. Simmons, ur. London: The Economist, str. 13-27.
- DERK, Denis. 1998. "Uz Jubilej Ladarica i Bože Potočnika, Prsa za pjevanje". *Večernji list*. Zagreb, lipanj, str?
- IVANKOVIĆ, Branko. „Ladarice“. Neobjavljeni rukopis. 2014. Strojopis, iz privatne arhive Branka Ivankovića.
- IVANKOVIĆ, Branko. [s.a.] „Lado – Ladarice“. Lado, online, [s.a.] <https://www.lado.hr/ot-nama/ladarice/> (pristup 10.10.2022.)
- POTOČNIK, Božo. „Godine ljubavi, Ljevakovićev Lado indiskretno“. Neobjavljeni rukopis. 2017. Strojopis, iz privatne arhive Bože Potočnika.
- SKOKO, Božo. 2004. *HRVATSKA – identitet, image i promocija*. Zagreb: Školska knjiga.
- SUHADOLNIK, Željko. 1974. „Trnovito do zvi jezda“. [s.n.]. [s.l.], [s.a.], str. ?
- VRANEŠEVIĆ, Tihomir. 2007. *Upravljanje markama (Brand Management)*. Zagreb: Accent.
- VUKIĆ, Feđa. 2013. *Grad kao identitetski sustav*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Studij dizajna.
- WIKIPEDIA.ORG. [s.a.] „Ladarice – vokalni ansambl“. Wikipedia, online, [s.a.] [https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Ladarice_\(vokalni_ansambl\)](https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Ladarice_(vokalni_ansambl)) (pristup 28.9.2022.)

Izvori

- Arhivska građa Ladarica 1. (1971. do 1975.). Arhivu vodila Ana Kelin.
- Arhivska građa Ladarica 2. (1976. do 1988.). Arhivu vodila Ana Kelin.
- Arhivska građa Ladarica 3. (1989. do 2003.). Arhivu vodila Ana Kelin.
- Arhivska građa Ladarica 4. (novinski članci). Arhivu vodila Ana Kelin.
- Privatna arhiva (diskografska izdanja, plakat, fotografije) Ane Kelin.
- Privatna arhiva (novinski članci i fotografije) Morene Kovač.
- Privatna arhiva (novinski članci i fotografije) Jadranke Gračanin Putnik.
- Godine ljubavi, Božo & Ladarice*, u povodu 30. godina djelovanja Ladarica. Hrvatsko narodno kazalište, 5. lipnja 1998., program koncerta.

Popis kazivača

- Božo Potočnik, voditelj Ladarica
Ana Kelin, članica Ladarica
Jadranka Gračanin Putnik, članica Ladarica
Mira Tunuković, članica Ladarica
Morena Kovač, članica Ladarica